

О. Г. Хоміцька

АЛЖИРСЬКИЙ АРАБОМОВНИЙ РОМАН: ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ТА ЕВОЛЮЦІЇ

Жанр роману в сучасній арабській літературі є панівним порівняно з іншими формами літературної творчості. Про це свідчать статистичні дані, зокрема поява значної кількості науково-критичних праць за останні роки, а також започаткування у 2007 р. Міжнародної премії за кращий роман арабською мовою, яка є близькосхідним аналогом британської Букерівської премії¹. Шляхи розвитку роману в кожній з арабських країн подекуди суттєво відрізнялися, залежно від конкретних соціально-політичних та історичних умов. На особливу увагу заслуговує алжирський арабомовний роман, адже через історичні обставини – країна була колонією Франції протягом 132 років – цей жанр почав розвиватися значно пізніше, ніж в інших арабських країнах. Першим алжирським романом, що мав усі необхідні формальні ознаки цього жанру, літературознавці вважають появу твору Абд аль-Хаміда бен Хаддуги “Вітер півдня” в 1971 р. [Бен Тубаль 2011]. Разом з тим деякі спроби написати роман арабською мовою робилися в Алжирі значно раніше. Так, ще в 1947 р. Ахмад Ріда-Хуху опублікував твір “Дівчина з Мекки” (“Гада Умм аль-Кура”), провідним мотивом якого було відстоювання прав арабської жінки.

Специфіка розвитку красного письменства в Алжирі полягає в тісному співіснуванні франко- та арабомовної літератури. І якщо першій присвячено чимало досліджень у критиці (передусім французькій), то арабомовна література все ще потребує ретельного вивчення. У нашій статті ми ставимо за мету простежити основні віхи становлення та розвитку алжирського арабомовного роману, його взаємодію з франкомовним романом та подати характеристику найбільш значущих творів від самого зародження жанру до наших днів.

Алжирський роман часто вивчається в контексті літератур Арабського Магрибу (Алжир, Марокко, Туніс, Лівія), проте заслуговує на окреме дослідження. Значний внесок у вивчення франкомовної прози Алжиру зробила російська дослідниця проф. С. В. Прожогіна, для якої література цього регіону є основною сферою наукових інтересів протягом багатьох років. Говорячи про зарубіжні літературознавчі студії, присвячені алжирському франкомовному роману, варто згадати імена Мохаммеда Ріди Бугерра і Сабіха Бугерра з їхньою працею “Histoire de la littérature du Maghreb. Littérature francophone” (“Історія літератури Магрибу. Франкомовна література”, 2010 рік).

Що ж до арабомовного роману Алжиру, то тут у першу чергу слід відзначити зусилля таких літературознавців, як М. Буа, М. Мсаїф, а також згадати низку критичних праць відомого публіциста, письменника і перекладача Васіні Аараджа. Спробу пролити світло на важливу частину доробку алжирських арабомовних романістів зробив у 2003 році дослідник арабомовного роману, викладач компаративістики Оранського університету (Алжир) Мухаммад Дауд. Вихід книги був приурочений до Року Алжиру у Франції. Проте на недостатність ґрунтовного вивчення алжирської арабомовної романістики вказують як М. Буа і М. Мсаїф, так і інші дослідники, зокрема Бен Тубаль [Бен Тубаль 2011].

В Україні алжирському арабомовному роману до сьогодні фактично не було приділено уваги. Частково цю лакуну заповнила у своїй статті А. Андрусенко, розглянувши

доробок алжирської письменниці Ахлям Мустаганемі в контексті арабської жіночої літературної традиції², але це дослідження лише підкреслило необхідність подальшої роботи, спрямованої на визначення місця арабомовного роману в сучасній літературі Алжиру.

Як зазначає В. П. Балашов, каталізатором літературного процесу у країні стала підготовка та розгортання національно-визвольної боротьби алжирського народу проти французької окупації, що обумовило стрімкий розвиток роману як дзеркала національного життя, поряд з розвитком героїчної драми та патріотичної лірики [Балашов 1962]. Алжирська література цього періоду (1940–1950-ті рр.), що зросла на основі національних традицій, разом з тим засвоївши гуманістичний пафос французького та світового мистецтва, “відображає руйнування патріархальних устоїв, родових звичаїв, релігійних забобонів, кристалізацію національного почуття в душі простого фелаха” [Балашов 1962]. Серед визначних представників вказаного періоду слід згадати передусім таких прозаїків-арабофонів, як Ахмед Ріда-Хуху та Ахмед Ашур.

Протягом сорокових та п’ятдесятих років ХХ ст. стрімко розвивається алжирська література французькою мовою. Найяскравіші її представники – Мухаммед Діб, Мулуд Фераун, Мулуд Маммері, Ясін Катеб. Вершиною романістичної творчості 50-х рр. вважається трилогія “Алжир” М. Діба (романи “Великий будинок”, 1952; “Пожежа”, 1954; “Ремесло ткача”, 1957), у якій автор відобразив картину голоду і злиднів, відчаю і надії алжирського народу в час 2-ї світової війни [Балашов 1962]. На 50-ті роки припадає і творчий дебют письменниці Асії Джеббар (нар. 1936 р.), яка на сторінках своїх романів “Спрага” (1957 р.) та “Нетерплячі” (1958 р.) розповідає про долю сучасної алжирської жінки. Загалом, у зазначений період розвитку алжирської літератури (50–60-ті роки) панівне місце все ще залишається за франкомовними творами.

Щодо алжирського роману арабською мовою, то перший етап в історії його розвитку припадає лише на 1970–1980-ті рр. ХХ ст. І хоча деякі дослідники піонером у цій сфері називають згаданого вище Ахмада Ріда-Хуху, традиційно засновниками арабомовного роману в Алжирі вважаються Абд аль-Хамід бен Хаддуга (1925–1996) та ат-Тагір Ваттар (1936–2010). У творах, написаних напередодні здобуття Алжиром незалежності, переважають соціально-політичні мотиви, адже, почавши писати арабською в надзвичайно складний для країни час, автори не могли залишатися осторонь від переживань алжирського народу [Kadhim Jihad Hassan 2006, 302]. Як вже зазначалося вище, роман Абд аль-Хаміда бен Хаддуги “Вітер півдня” вважається першим алжирським арабомовним романом, який містить усі необхідні художні та технічні елементи жанру. Твір набув значної популярності як в Алжирі, так і за кордоном, текст було перекладено більш ніж десятима мовами, світ побачила також екранізація роману [Vois 2010, 149]. Бен Хаддуга є автором п’яти творів, перші три – “Вітер півдня” (1971), “Кінець вчорашнього дня” (1975) і “Настав світанок” (1980) – написані у традиційному стилі, тоді як у пізніших романах “аль-Джазія та дервіші” (1983) та “Завтра буде новий день” (1992) автор експериментує з технікою побудови тексту, вдається до змалювання одних і тих самих подій з різних кутів зору [Vois 2010, 149]. Проблематика творчості Бен Хаддуги охоплює такі питання: місце і права жінки в суспільстві; значення землі в житті народу; поняття традиційного та сучасного, автентичності та відкритості до нового; розрив між поколіннями, прірва між містом та селом; війна та її наслідки; проблеми мови та освіти [Vois 2010, 149].

Новеліст, романіст та журналіст ат-Тагір Ваттар є автором шести романів. Почавши свою літературну творчість із новелістики, а саме публікацією оповідань у 1955 р., перший свій роман “Туз” письменник випустив у світ 1974 року. На думку критиків, своїм успіхом твір завдячує перш за все “людському виміру, якого автор надає визвольній війні, уникаючи кліше, що ними послуговувалися інші письменники, звертаючись до цієї теми” [Vois 2010, 808]. У цьому, а також у двох наступних романах – “Землетрус” (1974 р.) та “Любов і смерть у непевний час” (1980 р.) – автор виступає прибічником

реалістичного методу. Темою обох творів є національно-визвольна боротьба алжирського народу та перші роки становлення Алжиру після здобуття незалежності. В інших романах ат-Тагір Ваттар відходить від реалістичного методу, експериментуючи з жанровою формою, і створює роман-памфлет “Весілля мула” (1978 р.), роман-притчу “Рибалка та палац” (1979 р.) і експериментальний роман “Випробування в коханні” (1989 р.). До реалістичного методу письменник знову повернеться в 1990-ті роки, що позначилися трагічними подіями в історії його країни.

Загалом, як зазначає М. Буа, за період з 1971-го по 1985 р. в Алжирі було опубліковано близько 35 романів арабською мовою [Vois 2010, 77]. Критик називає найяскравішими письменниками зазначеного періоду Бен Хаддугу, Рашида Буджедра та ат-Тагіра Ваттара.

Творчий доробок Рашида Буджедра (нар. 1941 р.) представлено творами як арабською, так і французькою мовами. Популярність автору принесли саме франкомовні романи, з яких він і розпочав свою письменницьку діяльність. До написання творів арабською мовою Буджедра звернувся лише на початку 80-х років, але навіть ці романи автор швидко переклав ще й французькою мовою. Літературознавці вказують на те, що роботи письменника є типовими зразками сучасного роману з однолінійним стилем, а сам автор найбільш відверто і сміливо виражає свою думку, якщо порівнювати його творчість з іншими алжирськими письменниками. За словами самого Буджедра, певний вплив на його стиль справили Фолкнер, Джойс, Клод Сімон, Пруст, Дос Пассос та інші західноєвропейські та американські письменники [Vois 2010, 160].

Другий етап розвитку сучасного алжирського роману охоплює період від 1990 року і до наших днів, коли прозові жанри набули особливої популярності. У цей час на літературній сцені Алжиру з’являється велика кількість письменників, що віддають перевагу саме роману арабською мовою. Зазначений період деякі літературознавці поділяють на два підперіоди: з 1991-го по 2000 рік і з 2000 року до наших днів. Покоління письменників цього часу були свідками цілої низки історичних подій, які лягли згодом в основу сюжету їхніх творів. Хвиля насильства, що прокотилася Алжиром у 90-х роках ХХ століття, визначила тематичне й змістове наповнення текстів. Письменники намагалися передати ті страшні злодіяння, свідками яких вони стали. Літературу, написану в період з 1991-го по 2000 рік, критики називають терміном *Littérature de l’urgence* (арабський еквівалент – “аль-адаб аль-істі’джалій”, “екстрена література, література поспіху”) або “адаб аль-міхна” (“література випробування, біди, горя”) [Шаттах 2009]. Твори, написані після 2000 року, дослідники назвали “ма баада аль-істі’джалій” (“пост-екстреною літературою, літературою після періоду поспіху”). До цього часу не існує однозначної думки щодо художньої цінності *Littérature de l’urgence*, про що свідчить жвава полеміка на сторінках преси та фахових видань, як-от стаття Хусейна Мухаммада під назвою “Вона з’явилась у роки крові та нещастя. Література поспіху: збагатила алжирську літературу чи послабила її?”, опублікована в еміратській газеті “аль-Іттіхад” у 2007 році³. Як зазначає критик, поява творів, які більше нагадували документальний щоденник тодішніх кризових подій у країні, аніж художню літературу, і які були написані переважно молодими письменниками та журналістами, викликала справжній гнів корифеїв пера. Останні атакували молодих авторів шквалом гострої критики, назвавши їхній доробок “літературою поспіху”, якій бракує естетики і техніки справжнього роману. Дискусія навколо феномену такої літератури призвела практично до розриву та відчуження між двома поколіннями письменників. У цьому контексті цікавою є думка романіста і літературного критика Мухаммада Сарі, який вважає “тексти кризи та нещастя” криком душі письменників, що відчували потребу висловити свої почуття. Самі твори, на думку Сарі, характеризуються фотографічним зображенням фактів та подій періоду ескалації насильства в Алжирі і не містять таких невід’ємних елементів роману, як-от гармонійна оповідь чи виражена сюжетна лінія. Більшість творів зазначеного періоду є лише свідченнями з життя, фрагментами автобіографій, які представники

інтелігенції намагалися втілити у формі роману, проте ці тексти не є зразками художніх творів у загальноприйнятому розумінні.

Однак не лише корифеї арабомовного роману, такі як ат-Тагір Ваттар, Амін аз-Заві, Васіні аль-Аарадж, Рашид Буджедра, схильні недооцінювати “твори періоду кризи”. Скептично ставляться до *Littérature de l'urgence* і молоді талановиті автори, наприклад Башир Муфті [Мухаммад 2007]. Він вважає, що ця література з'явилась у першу чергу через ідеологічні мотиви та є літературою комерційною. Більшість письменників, творчість яких відносять до “літератури поспіху”, – франкофони, які взяли за перо, оскільки в той час увага усього світу була прикута до трагічних подій в Алжирі. Як приклад Башир Муфті наводить еволюцію творчості Мухаммада Муль ас-Сугуля, що пише під псевдонімом Ясмін Хадра, який залежно від віянь спочатку зображував картини насилля в Алжирі, а потім почав писати про події в Палестині та Іраку, забезпечуючи тим самим популярність своїх творів [Мухаммад 2007].

Інший молодий письменник, Ізз ад-Дін Джаляуджі, говорить про недоречність вживання терміна “література поспіху” стосовно цілого покоління, адже в 90-ті роки ХХ ст. з'явилась і високохудожня література.

Слід відзначити, що крапку в полеміці досі не поставлено і ціла низка письменників та критиків, зокрема Іса Шурейїт і Таам Хафіза, виступають на підтримку “літератури поспіху”, яка яскраво заявила про себе, адже має відомих представників і твори, що заслуговують на визнання [Мухаммад 2007].

Крім того, саме в 90-ті роки ми стали свідками народження молодого покоління талановитих алжирських письменників. Точкою відліку для нового покоління романістів в Алжирі Аммар Бен Тубаль вважає 1998 рік, що ознаменувався появою двох знакових для алжирської літератури романів – “Ритуали та похорони” (المراسم والجنائز) Башира Муфті та “Сковзання” (انزلاق) Хаміда Абд аль-Кадіра. Обидва романісти є найяскравішими представниками молодого покоління, чия творчість припадає на період відродження роману як жанру, який упродовж 90-х років перебував у стані застою. На початку ХХІ століття з'являються літературні тексти, автори яких звертаються до подій і фактів історії, намагаючись їх переосмислити та адаптувати. Письменники експериментують з різноманітним жанровим формам, прийомів, форматів оповіді, тісно пов'язуючи їх із соціально-історичним контекстом, у якому ці факти й отримують конкретний зміст. Проблематика творів коріниться в самому алжирському суспільстві та в історії, так само, як зміст та форма спирається на місцевий контекст та світову літературну спадщину. Не оминула алжирський роман і теорія інтертекстуальності, яка зробила роман відкритим для інших літературних пластів. Рашид Мухтарі назвав цей феномен “новим подихом алжирського роману”.

Письменник і журналіст Башир Муфті народився в 1969 році в столиці Алжиру, є автором оповідань і романів, у тому числі “Архіпелаг мух” (2000), “Свідок тьми” (2002), “Ладан марева” (2005), “Дерева Воскресіння” (2007), “Карти нічної хтивості” (2009), “Вогняна лялька” (2010). Деякі його твори перекладені на французьку мову.

Інший відомий автор, вже згадуваний раніше Васіні Аарадж (нар. 1954 р.), у своїх романах описує соціальний дисбаланс в алжирському суспільстві впродовж кількох десятиліть після здобуття незалежності.

Однією з найцікавіших представниць жіночого арабського дискурсу є Ахлям Мустаганемі, перша алжирська письменниця, яка звернулася у своїй творчості до арабської мови.

Останнім часом серед алжирських літературознавців спостерігається значний інтерес до дослідження своєї романістичної спадщини. Так, у 2011 році в Алжирі відбувся національний семінар, присвячений алжирському роману 1990–2011 рр.⁴ Організатором цього заходу став Національний центр соціально-антропологічних та культурних студій при Міністерстві вищої освіти і наукових досліджень. Порядок денний передбачав такі питання: які саме історичні події найбільше привертають увагу сучасних

романістів? Що за методи та прийоми оповіді лежать в основі формування їхніх текстів? Наскільки автори об'єктивні у змалюванні реальних фактів? Крім того, багато уваги було приділено питанням інтертекстуальності. Зокрема, в якій мірі введення інтертексту у сучасний алжирський роман сприяло оновленню жанру?

Як стверджує Бен Тубаль, основними проблемами, які перешкоджають успішному розвитку і популяризації сучасного арабомовного роману в Алжирі, є міжмовна інтерференція і ментальна прірва між поколіннями авторів, а також відсутність академічної літературної критики [Бен Тубаль 2011]. Бен Тубаль зазначає, що літературознавчі дослідження значно відстають від стрімких темпів розвитку романного жанру в Алжирі, хоча повинні були б розвиватися одночасно з ним.

Підводячи підсумки, зазначимо, що проблема вивчення сучасного алжирського роману арабською мовою все ще гостро стоїть перед світовим та вітчизняним літературознавством. Темпи розвитку прозових жанрів стрімко зросли після здобуття Алжиром незалежності в 1962 році, з'явилося багато молодих авторів, які на хвилі патріотизму та зацікавленості власним культурним спадком продовжують збагачувати національну літературу новими перлинами словесного мистецтва. На жаль, ані алжирська, ані зарубіжна критика не встигають за темпами цього процесу, що, у свою чергу, не дозволяє письменникам у повній мірі розкрити свій потенціал. Враховуючи велике значення, яке має література для духовного та культурного життя народу, ми сподіваємося, що наша стаття певною мірою заповнить цю лакуну, окресливши подальші перспективи спрямування наукової думки в контексті майбутніх наукових досліджень.

¹ <http://www.arabicfiction.org/about-the-prize.html>

² Андрусенко А. Творчість Ахлям Мустаганемі в контексті арабської жіночої літературної традиції // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Вип. 45. – Львів, 2008. – С. 85–89.

³ <http://www.alittihad.ae/details.php?id=123926&y=2007>

⁴ http://www.crasc-dz.org/IMG/File/appel%20coloque_AR.pdf

ЛІТЕРАТУРА

Балашов В. П. Алжирская литература // *Краткая литературная энциклопедия* / Гл. ред. А. А. Сурков. Москва, 1962–1978. Т. 1: Аарне – Гаврилов, 1962.

Bois M. Algeria, modern; Boujedra, Rachid (1941–); Benhedouga, Abdelhamid (1925–1996) // *The Routledge Encyclopedia of Arabic Literature* / Edited by Julie Scott Meisami and Paul Starkey. London and New York, 2010.

Kadhim Jihad Hassan. *Le roman arabe*. Paris, 2006.

Шаттах 2009 *رواية تحت المجهر.. الرواية الجزائرية التسعينية.. كتابة المحنة أم محنة الكتابة* 2009. Режим доступу: <http://www.djazairess.com/elhiwar/22482>

Бен Тубаль 2011 *محاولة تحديد منهجي الرواية الجزائرية المعاصرة، عمار بن طوبال*. Режим доступу: <http://www.djazairess.com/eldjoumhouria/7687>

Мухаммад 2007 *هل أثرى الأدب الجزائري أم أضعفه؟ 2007*. Режим доступу: <http://www.alittihad.ae/details.php?id=123926&y=2007>